

УДК.37.013.42+372

Карнаух Л.П.

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини м. Умань, Україна

**ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В
ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретико-концептуальних аспектів гендерної соціалізації особистості в зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях. Визначено зміст та сутність поняття «гендерна соціалізація» як засвоєння особистістю гендерної культури суспільства, в якому вона живе. Розкрито положення про те, що гендерна соціалізація є основним соціальним процесом, через який здійснюється інтеграція між особистістю та суспільством, розвиток людини від індивідуального до соціального

Ключові слова: гендер, стать, соціалізація, особистість.

Аннотация. Статья посвящена анализу теоретико-концептуальных аспектов гендерной социализации личности в зарубежных и отечественных психолого-педагогических исследованиях. Определено содержание и сущность понятия «гендерная социализация» как усвоение личностью гендерной культуры общества, в котором она живет. Раскрыто положение о том, что гендерная социализация является основным социальным процессом, через который осуществляется интеграция между личностью и обществом, развитие человека от индивидуального к социальному

Ключевые слова: гендер, пол, социализация, личность.

Annotation. The article is dedicated to the analysis of theoretical and conceptual aspects of gender socialization of a personality in foreign and domestic psychological and educational researches. The content and essence of the concept of “gender socialization” as personality understanding of gender culture of the society where he lives was defined. It was shown up that gender socialization is a main social process

through which integration between a personality and society, person development from individual to social is implemented.

Key words: gender, sex, socialization, personality.

Євроінтеграція в галузі освіти як нова соціальна реальність вимагає переосмислення феномену «гендеру» у системі виховання молодого покоління. Гендерні дослідження та реалізація сучасних пріоритетних напрямків Державної програми щодо забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків є важливим механізмом підвищення гендерної компетентності педагогів, трансляції гендерних знань у широку громадськість суспільства. У сучасних умовах суспільного розвитку особливо актуальними є проблеми гендерної соціалізації особистості, прилучення її до загальнолюдських цінностей, значимих в усі століття й закріплених у культурно-історичному досвіді сучасного покоління.

Відаючи належне сучасним дослідженням у сфері означеної проблеми, вважаємо за необхідне зупинитись на аналізі ретроспективного психолого-педагогічного аспекту проблеми гендерної соціалізації підростаючого покоління. Таке дослідження дасть можливість глибше усвідомити сучасний стан проблеми гендерного становлення особистості в умовах сучасного соціуму. Тому метою нашого дослідження став аналіз проблеми гендерної соціалізації особистості зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних досліджень.

Наукове вивчення проблеми гендерної соціалізації особистості має свою історію та розгалужується на різні напрями. Питанням гендерного становлення особистості присвячено праці С. Гаубаса, Д. Ісаєва, О. Кікінеджі, Н. Коцур, О. Кузнецова, В. Кравця, О. Олійник, О. Сечейко, М. Ткалич. Особливості гендерного розвитку дитини дошкільного віку досліджено в роботах В. Бочелюк, С. Діденко, М. Джемкена, О. Кікінеджі, З. Фрейда. Звернення до наукових джерел дає змогу розкрити зміст психолого-педагогічних досліджень з означеної проблеми.

Вихідною основою психолого-педагогічного аналізу поняття «гендерна соціалізація» є розкриття сутності та змісту корелюючих дефініцій: «соціалізація», «гендер», «гендерні ролі», «гендерна ідентифікація». Для глибшого розуміння поняття «соціалізація» слід звернутися до галузевих джерел, які неоднаково трактують це поняття. Різні науки розглядають цю дефініцію під певним кутом зору. Гендерна психологія тлумачить соціалізацію як процес і результат засвоєння та подальшого відтворення індивідом суспільного досвіду, закріпленого в культурі [6, с. 143]. Тобто, дитина, яка народжується як біологічна істота, перетворюється на адаптованого до соціальних умов члена суспільства зі своєю унікальною культурою мислення, почуттів, духовного життя. Соціалізація особистості — процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості [6, с. 143]. Дослідник М. Ткалич проаналізувала фактори соціального середовища, що безпосередньо чи опосередковано впливають на зміст і перебіг соціалізації:

а) сукупність соціальних ролей, статусів, спільнот, у межах яких індивід може реалізувати певні соціальні ролі та набути конкретного статусу;

б) система соціальних цінностей і норм, які домінують у суспільстві та наслідуються молодшими поколіннями від старших;

в) соціальні інститути, що забезпечують виробництво та відтворення культурних зразків, норм і цінностей, сприяють їх передаванню, засвоєнню тощо[7;143].

У вітчизняній та зарубіжній психологічній науці існує кілька підходів до розуміння процесу соціалізації особистості.

Погляди прихильників суб'єкт-суб'єктного підходу (Ф. Занецького, Ч.-Х. Кулі, Дж.-Г. Міда та ін.) ґрунтуються на тому, що особистість є суб'єктом процесу соціалізації. Зокрема особистість не тільки адаптується до суспільства, а й активно впливає на нього.

На противагу попередньому погляду суб'єкт-об'єктний підхід (Т. Парсонс, Е. Мак-Нейл, Р.-Дж. Хевігхерст та ін.) передбачає пасивну роль особистості у процесі соціалізації, розглядає її як процес адаптації людини до суспільства та культури.

Соціалізацію як абсолютну інтеграцію особистості в соціальне середовище та пристосування до неї витлумачують представники структурно-функціонального напряму американської соціології (Т. Парсонс, Р. Мертон). Вони розглядають її як «адаптацію» тобто процес входження людини в соціальне середовище, пристосування до його культурних, психологічних і соціальних умов.

У гуманістичній психології (Г. Олпорт, А. Маслоу, К.-Р. Роджерс та ін.) соціалізацією називають процес самоактуалізації Я-концепції, самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, подолання негативних впливів середовища, що заважають її саморозвитку і самоствердженню. За такого погляду суб'єкт фігурує як система, що сама розвивається, продукт самовиховання.

Загалом соціалізація особистості є специфічною формою привласнення нею суспільних відносин, що існують в усіх сферах суспільного життя. Основу її становить засвоєння індивідом мови, мислення, форм раціональності та чуттєвості, норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків діяльності соціальної спільноти. Індивід соціалізується, залучаючись до різноманітних форм соціальної діяльності, опановуючи характерні для них соціальні ролі. Тому соціалізація особистості — це сходження від індивідуального до соціального. Водночас вона передбачає індивідуалізацію, оскільки людина засвоює цінності вибірково, через свої інтереси, світогляд, формуючи власні потреби, цінності. [7].

Для розкриття поняття «гендерної соціалізації» зупинимося на аналізі поняття «гендер». Гендер (від англ. gender - рід, стать) соціально-психологічна характеристика, за допомогою якої визначається стать людини – «чоловік» чи

«жінка». Поняття гендер означає стать як соціальне явище, як усе те соціальне, що утворюється над біологічною статтю.

Соціологи і соціальні психологи вирізняють поняття «стать» та «гендер». Стать - сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, які забезпечують продовження роду і дають змогу розрізнити жінок й чоловіків [6]. Статева приналежність людини формується на ранніх стадіях індивідуального розвитку. Генетичний набір формується вже в момент запліднення і визначає майбутню генетичну програму організму. Під впливом навколишнього середовища (освіти, способу життя, сім'ї, культури, релігії, засобів масової інформації, політики держави) формується статева самосвідомість і пов'язана з цим система інтересів, потреб, переваг. На відміну від гендеру стать – це комплекс анатомічних, репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка і жінку.

Іншого значення набула дефініція «гендер». Сучасне значення поняття «гендер» – соціальна стать – сформувалося в процесі теоретичного розвитку фемінізму, гендерних теорій. Поняття «гендер» означає стать як соціальне явище, як усе те соціальне, що утворюється над біологічною статтю [4, с.59]. На відміну від біологічної статі, що розділяє чоловіків та жінок за анатомічними ознаками, «гендер» характеризує схожості чи відмінності чоловіків та жінок у соціальних ролях, способі життя, моделях поведінки, намірах і прагненнях, нормах і очікуваннях тощо. Кожне суспільство має свою систему норм, стандартів поведінки, стереотипів громадської думки стосовно виконання відповідних соціальних статевих ролей, уявлень про «чоловічу» та «жіночу» поведінку. Гендер – сукупність соціальних і культурних норм, виконання яких вимагає суспільство від особистості в залежності від їх біологічної статі в певному суспільстві в певний час.

Гендер – організована модель соціальних стосунків між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами суспільства» [6].

Виділяють 2 постулати такого підходу:

- гендер конструюється шляхом соціалізації, розподілу праці, системою

гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації;

- гендер формується і самими індивідами – на рівні їхньої свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття заданих норм і підстроювання під них (в одязі, зовнішності, манері поведінці тощо) [6].

Індивід засвоює певні правила поведінки та установки, які суспільство вважає відповідними до їхніх гендерних ролей у процесі гендерної соціалізації – процесу, в якому індивід вбирає в себе гендерні ідеали, гендерні ролі і гендерно різні моделі поведінки, засвоєння соціальної ролі, визначеної для неї суспільством відповідно до її статі [9] .

Гендерна соціалізація є важливою складовою загальної соціалізації особистості, своєрідним суспільним конструюванням диференціації між статями. Специфіка її полягає в засвоєнні індивідом культурної системи гендеру суспільства, в якому він живе.

На думку М.Ткалич гендерна соціалізація дитини є процесом відтворення соціокультурної складової маскулінності і фемінності, що здійснюється за допомогою наслідування і перетворення цінностей, норм, установок, гендерних моделей поведінки індивідів, соціальних груп і конкретного суспільства та забезпечує сутність і чинники соціалізації особистості [7].

Гендерна соціалізація забезпечує становлення психологічної статі та формування адекватних гендерних уявлень, засвоєння гендерних ролей та цінностей, стимулює процес ідентифікації дитини з особою своєї статі, передусім – із майбутньою роллю батька або матері [7].

Отож, гендерна соціалізація особистості — процес засвоєння соціальних норм, правил, особливостей поведінки, установок відповідно до уявлень про гендерну роль, її формування та призначення.

На формування гендеру в процесі соціалізації впливають взаємопов'язані гендерні програми:

- поділ праці, розмежування місць перебування, фізичного простору, влади за критерієм статевої належності;
- символи та образи, які пояснюють, закріплюють цей розподіл, протистоять

йому;

- відмінності у взаємодії «жінка - чоловік», «жінка - жінка», «чоловік - чоловік», які проявляються в мові, черговості участі в діалозі, невербальних компонентах поведінки;
- гендерні компоненти особистісної ідентичності, гендерні індивідуальні структури;
- залучення гендеру у фундаментальні процеси створення і концептуалізації соціальних структур [4].

Як зазначає Л. Шнейдер, гендерна соціалізація залежить від норм, звичаїв, культури відповідного суспільства, до яких належать системи диференціації гендерних ролей (статевий поділ праці, специфічні статево-рольові приписи, права, обов'язки чоловіків і жінок) і стереотипів маскулінності та фемінності (уявлення, якими є або мають бути чоловіки і жінки) [6].

Деякі дослідники розрізняють дві фази гендерної соціалізації: адаптивну (зовнішнє пристосування гендерних відносин, норм і ролей) та інтеріоризації (сутнісне засвоєння чоловічих і жіночих ролей, гендерних відносин і цінностей).

Вимоги і очікування суспільства щодо поведінки особистості певної статі окреслюються поняттям «гендерна роль». Гендерні ролі – один з видів соціальних ролей, набір очікуваних зразків поведінки (або норм) для чоловіків і жінок . Отож гендерне виховання особистості полягає у її підготовці до виконання гендерних ролей в умовах певного соціуму . Вона окреслює сукупність норм, що вміщують узагальнену інформацію про властивості, які притаманні кожній статі

Механізмом засвоєння індивідом гендерної ролі є диференційне наслідування як процес соціалізації, в ході якого особистість вибирає рольові моделі поведінки у відповідності з загальноприйнятими нормами групи, до якої вона належить, і починає наслідувати їм. Механізм ідентифікації забезпечує передачу досвіду опосередковано через особистий приклад і наслідування Усвідомлення і переживання своєї позиції «Я» по відношенню до певних еталонів статі

називається гендерною ідентичністю. Головним механізмом формування гендерної ідентичності є ідентифікація. [4 С. 354]

Треба розрізняти поняття «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність». Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією). Людина може мати певну чітко визначену статева ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати нереалізованість себе як чоловіка чи жінки, невідповідність жіночому чи чоловічому ідеалам [5].

Оскільки гендерні ролі – це продукт суспільної історії, який містить соціокультурні особливості та традиції, що часом не мають нічого спільного з природою статі, то гендерна ідентичність залежить здебільшого від соціальних (історичних і географічних) чинників, а не від біологічної природи людини. Для зрілої особистості гендер стає функціональною заміною біологічної статі, яка, соціалізуючись, втрачає свою природну безпосередність, а отже, соціально-рольові закономірності та суперечності визначають більшість природних сфер статевої поведінки.

У теорії Фрейда [8] відмінності між чоловіками й жінками зумовлені відмінностями будови статевої сфери. На едипальній стадії проявляється так званий “Едипів комплекс” у хлопчиків та “комплекс Електри” у дівчаток, тобто статевий потяг до батьків протилежної статі зі зростанням конкуренції до батьків однієї статі (аж до прагнення їх усунути). Нормальне подолання цих комплексів полягає в ідентифікації з батьками однієї статі і частковою відмовою від батьків протилежної статі, що відбувається на подальших стадіях розвитку і є дуже важливим для розвитку повноцінної статевої ідентичності.

Сучасні дані статевої та гендерної психології, які спираються на останні досягнення біології статі, спростовують певні положення теорії Фрейда. Зокрема, Серж Гінгер вважає, що психологія статі людини лише на одну третину визначається спадковістю, ще на одну третину гендерна ідентичність визначається особливостями внутрішньоутробного життя, і на третину – суспільним розвитком. [5].

Дуже цікавим є трактування жіночої та чоловічої природи в аналітичній психології Юнга [5], яка певною мірою долає протиставлення чоловічої та жіночої статей, характерне для класичного психоаналізу. В цій теорії жіночність і мужність розглядається як сукупність якостей, притаманних як чоловікам, так і жінкам, причому й ті, й інші мають як чоловічі, так і жіночі риси. Чоловічі риси в жінці Юнг пов'язував з такою архетиповою фігурою, як Анімус, а жіночі риси в чоловікові, відповідно – з Анімою. Основною ідеєю аналітичної психології є ідея індивідуації, тобто розширення свідомої частини особистості й збільшення здатності до рефлексії своєї самості. Процес індивідуації обов'язково передбачає примирення людини зі своїми тіньовими сторонами, а також інтеграцію чоловіка зі своїм фемінним елементом, жінки – з маскуліним. Ці процеси не такі вже й очевидні, адже чоловік, ідентифікуючись зі своєю маскуліністю, приховує свою фемінність, йому нелегко примиритися зі своєю Анімою. Так само жінці нелегко примиритися зі своїм Анімусом, вона витісняє природну маскуліність і не завжди перебуває в гармонії з нею [5].

З позицій транзакційного аналізу Е. Берна гендерна ідентичність визначається життєвим сценарієм людини. Згідно з теорією життєвих сценаріїв протягом життя людини здійснюється статево-рольове програмування чоловіків і жінок, тобто процес формування гендерних життєвих ролей особистості. Одними з основних елементів життєвого сценарію людини є сценарні заборони й директиви, які забороняють одні форми активності і приписують інші. Людина слідує цим заборонам і директивам, значна частина яких відповідає моделям гендерних ролей, не усвідомлюючи цього впливу. У процесі такої

гендерної соціалізації здійснюється певна деформація розвитку особистості, оскільки одні сторони особистості (що відповідають гендерним стереотипам) заохочуються й підсилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать) – навпаки, забороняються та затримуються в розвитку.

Сьогодні не існує єдиної теорії гендерних ролей. У соціальній психології роль визначається як набір очікуваних взірців поведінки (чи норм) для чоловіків і жінок. Найбільш розповсюдженими сьогодні є такі основні теорії формування гендерної ролі [9] :

1. Психодинамічна теорія розглядає передусім динаміку психічної діяльності (З. Фрейд, Р. Фішер, К. Грюнберг). За цією теорією, малюки від народження наділені потенціалом сексуальної енергії – лібідо. На початку ця енергія цілком монолітна і може бути спрямована будь-куди. Поступово лібідо локалізується в різних ерогенних зонах тіла в врешті-решт – у ділянці статевих органів. Відповідно до цього існує три стадії гендерного розвитку дитини:

а) діти не усвідомлюють статевих відмінностей;

б) близько 2 років діти починають помічати, що хлопчики і дівчатка відрізняються одне від одного і особливу роль тут набувають геніталії;

в) до 5-6 років дитина навчається оцінювати всіх людей з точки зору їхньої статевої належності і поступово знаходить свій шлях до чоловічої і жіночої ідентичності.

2. Теорія зумовлювання і соціального навчання. Уявлення про чоловічу і жіночу гендерні ролі формуються у рамках кожної культури, а потім засвоюються дітьми у процесі їхньої інтеграції в систему соціальних стосунків з батьками, однолітками та оточуючими людьми. При цьому діти відіграють активну роль у цьому динамічному процесі і частково впливають на формування власних гендерних уявлень. Провідним соціально-психологічним механізмом статевої ідентифікації є імітація.

3. Теорія когнітивного розвитку, яка виникла в рамках теорії соціального навчання, підкреслює, що людина сприймає оточуючих людей і оцінює своє спілкування з ними через призму гендерних уявлень. Оригінальною

особливістю цієї теорії є припущення про те, що у дитини вже існує базова система чоловічих чи жіночих цінностей і в процесі свого розвитку у зв'язку з бажанням володіти маскулініними чи фемінними якостями дитина самостійно обирає в якості моделей для наслідування декотрих чоловіків чи жінок, хлопчиків чи дівчаток [9].

4. Гуманістично-екзистенціальна теорія. Концептуальні принципи цієї теорії (К. Роджерс, А. Маслоу) дають змогу зіставити світ чоловіків та жінок з погляду самоактуалізації (Я-актуалізації) статей у різних сферах діяльності. Відомо, що переважна більшість жінок недостатньо реалізована у професійній, громадській діяльності, оскільки їхній вибір часто диктується зовнішніми обставинами, а не прагненням до самовираження, самореалізації. К. Роджерс разом з тим, заявляв, що будь-яка актуалізація з позицій гуманістичної психології неможлива, якщо порушується один з фундаментальних її принципів – принцип безумовної любові до себе [9].

5. Теорія біхевіоризму (поведінкова школа), яка розглядає поведінку людини як систему закріплених стимул-реактивних зв'язків, що формують типову чоловічу або жіночу поведінку. Спрямування статевих ролевих установок дітей за біхевіористичною схемою заохочення-покарання відбувається насамперед у батьківській сім'ї, а потім – у школі, на вулиці (Д. Уотсон та Р. Рейнер). Найближче оточення з перших днів народження дитини підкріплює типові, зазвичай, статево відповідні реакції і тим самим робить з неї чоловіка або жінку. Цю теорію називають ще теорією статевої типізації.

6. Теорія соціальних ролей (А. Іглі) проголошує, що ряд гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей, які підтримують або гальмують в чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. Різні ролі формують різні навички та установки, і саме це призводить до різної поведінки чоловіків і жінок. З того, що чоловіки і жінки займаються різними справами, робиться висновок, що вони різні люди [9].

Гендерна соціалізація (засвоєння людиною гендерних норм, зразків і ролей, формування її тендерного репертуару) є результатом складної взаємодії біологічних, психологічних, культурних і соціальних факторів. У ній задіяно багато внутрішньоособистісних і соціальних механізмів. Більшість із них пов'язана з основними агентами та інститутами соціалізації особистості, що і стане предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс // [пер. с англ. Євтушенко Р.Т.] – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
2. Кікінежді О. Гендерне виховання змалку / О. Кікінежді // Дошкільне виховання, 2006. – № 2. – С. 3-6.
3. Кон И.С. Психология половых различий / И.С. Кон // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 47-57.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник. / В.В. Москаленко Видання 2-ге, виправлене та доповнене – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
5. Олійник Л.М. Статеве виховання дітей від народження до 10 років : навчало-методичний посібник / Л.М. Олійник – Миколаїв: ПП «Принт-Експрес», 2008. – 50 с.
6. Словарь по социальной педагогике : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Авт. – сост. Л.В. Мардахаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 368 с. С
7. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : навч. посіб./ М.Г. Ткалич – К. А Академвидав, 2011.– 248 с.
8. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. Пер. д-ра М.В. Вульфа. С пред. проф. И.Д. Ермакова / З. Фрейд – М.: МЦ «Система» при МК ВЛКСМ, 1991. – 84 с.
9. Якименко Л.Ю., Луценко В.О. Дівчатка і хлопчики в колективі : Вплив дитячого колективу на формування статево-рольової поведінки молодшого дошкільника: навч.-метод. посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Л. Ю. Якименко, В.О. Луценко. – К. : Наш час; Х. : Ранок, 2010. –

95 с.

Аннотация. Статья посвящена анализу теоретико-концептуальных аспектов гендерной социализации личности в зарубежных и отечественных психолого-педагогических исследованиях. Определено содержание и сущность понятия «гендерная социализация» как усвоение личностью гендерной культуры общества, в котором она живет. Раскрыто положение о том, что гендерная социализация является основным социальным процессом, через который осуществляется интеграция между личностью и обществом, развитие человека от индивидуального к социальному

Ключевые слова: гендер, пол, социализация, личность.

Annotation. This article analyzes the theoretical and conceptual aspects of gender socialization in foreign and domestic psychological and educational research. The content and nature of the concept of "gender socialization" as the assimilation of individual gender culture of the society in which she lives. Reveals the position that gender socialization is a major social process through which the integration between the individual and society, human development from the individual to the social

Keywords: gender, gender socialization, personality.